

Willy Vanderzeypen

ORIGENES : DE EERSTE SYSTEMATISCHE THEOLOOG ?

Met Origenes ontmoeten we een invloedrijke schrijver uit de beginperiode van de christenheid, een denker die bakens verzette. Geen anker of kabel kon zijn dagelijkse werkvijver houden. Wat deze gedreven onderzoeker vooral interesseerde waren kernthema's van de jonge en nog niet gesystematiseerde christelijke leer. Als kritische lezer en eigenzinnige exegeet van de Heilige Schriften bleef hij steeds diepgelovig. Werkend in de hellenistische steden Alexandrië (Egypte) en Caesarea (Palestina) kende hij de Griekse filosofie door en door en durfde ze ook actief toe te passen tijdens zijn theologische redeneringen. Mede door de omvang van zijn schriftelijke productie heeft men Origenes wel eens geduïd als 'de eerste systematische theoloog'. Maar is die bewering vanuit een kritische invalshoek nog steeds houdbaar of niet ?

Hoge bomen vangen veel wind. Al tijdens zijn leven oogstte Origenes zowel bewondering als kritiek bij collega's in alle windstreken. Desondanks beïnvloedde zijn denken alle kerkvaders tot ver in de middeleeuwen. Toch veroordeelden meerdere kerkelijke synodes drie eeuwen na zijn dood gedeelten van zijn lering tot ketterij. Dat bemoeilijkt natuurlijk de overlevering van zijn geschriften waarvan de meeste niet of slechts fragmentarisch bewaard bleven. Maar in archieven liggen nog steeds manuscripten op ontdekking te wachten, wat de unieke vondst van 2012 in München ons bewijst. Het was meer dan 70 jaar geleden dat zo iets werd ontdekt. Over het belang van deze 'ontdekking van de eeuw' voor het verdere onderzoek naar Origenes vertellen we meer op het einde van deze korte studie over een uitzonderlijke antieke mens.

Michel Gybels

HET HELLENISME : SPIRITUALITEIT IN DE GRIEKS-ROMEINSE WERELD

Lange tijd leefden vele volkeren in een enorm gebied onder de invloed van de Griekse cultuur. Deze periode duurde minstens zes eeuwen, eerst tijdens de Griekse politieke overheersing en vervolgens tijdens de Romeinse. De hellenistische spiritualiteit in deze turbulente wereld was een bonte verzameling van allerlei filosofieën en religies met daaraan verbonden cultussen. De term 'hellenisme' kan men zowel gebruiken voor een geschiedkundige periode als voor een beschavingsvorm. Het is afgeleid van 'Hellas', de eigenaam voor een deel van Thessalië of het gebied van de Hellenen. Later werd de term gekoppeld aan Midden-Griekenland en na de fenomenale militaire operaties van Alexander de Grote aan Groot-Griekenland als geheel.

Aanvankelijk stond 'hellenisme' voor de invloed die de oorspronkelijke Griekse beschaving had op andere, zonder dat die volledig werden geabsorbeerd, zonder dat hun eigenheid verdween. Later duidde men er de syncretische vermenging mee aan van de Griekse cultuur met Oosterse en Midden-Oosterse modellen en dat gaf een pleiade van originele resultaten. Het hellenisme is van blijvende betekenis geweest voor het westerse denken wegens de verregaande hellenisering van Rome, die het een westerse dimensie gaf. De Duitser Johann Gustav Droysen (1808-1884) was de eerste historicus die de term 'Hellenismus' gebruikte.

Willy Vanderzeypen (mini-thesis – 2015)**TANCHELM VAN ZEELAND EN ANTWERPEN: NIEUWE PERSPECTIEVEN 900 JAAR NA DE MOORD**

Antwerpen, 1115. Een ontstellend bericht loopt als een vuurtje door de stad: Tanchelm is vermoord, op een veerboot naar het eiland Walcheren, en naar verluid door een priester. De lagere katholieke clerus van de Scheldestad haalt opgelucht adem, gedaan met die kritiek en ellende. Ze vergissen zich echter volkomen want de reeds bij het volk populaire prediker is nu ook een martelaar waardoor zijn gilde van tanchelmisten aan zeggingskracht wint. Nog lang na de moord zal de bisschoppelijke administratie van Kamerijk alarmerende communicaties over ‘ketterijen’ in het Antwerpse blijven ontvangen en maatregelen treffen.

Ook vanuit Zeeland, een gewest waar Tanchelm eveneens had gepredikt en aanhangers gevonden, zullen klachten blijven binnenkomen bij de administratie van het bisdom van Terwaan. Nieuwe predikingscampagnes zullen nodig worden geacht en opgezet om het ‘misleide volk in maritieme plaatsen’ met de katholieke traditie te verzoenen. Uiteindelijk zullen de nieuwe norbertijnen deze klus klaren, al zijn er nog andere redenen dan alleen het spiritueel bestrijden van het tanchelmisme voor hun installatie in Sint-Michiels. Dat was toen de enige Antwerpse parochiekerk op bijna een kilometer afstand van de oudste versterkte kern, het castrum rond de keizerlijke burcht op een kleine landtong met een rede.

In 2015 is het inderdaad precies 900 jaar geleden dat Tanchelm om het leven werd gebracht, wellicht op een veerpont van Antwerpen naar Middelburg. Tot op heden is de beeldvorming over Tanchelm zwaar vervormd. De oorzaken zijn gekend: de vijandige eigentijdse bronnen, een ideologisch gekleurde geschiedschrijving, een volkse en nadien een norbertijnse verteltraditie, beelden en schilderijen, en ja, zelfs moderne toneelstukken. De informatie op het Internet is helaas van bedenkelijke kwaliteit. Wetenschappelijk weerlegde onmogelijkheden blijven er hardnekkig nakronkelen. Niet iedereen beseft dat of kan dat uitmaken. Zelfs tussen de geroutineerde historicus en het door hem onderzochte object staan steeds de geschreven bronnen en deze zijn nooit onschuldig. Herdenkingen vormen een uitstekende gelegenheid om juist daardoor geïnteresseerde mensen verzorgde communicaties ter beschikking te stellen na vernieuwend onderzoek met soms verrassende resultaten.

Gerda Vancayzeele**‘VAN DEN VOS REYNAERDE’ : DE AUTEUR DEFINITIEF ONTMASKERD ?**

Wie was toch die begaafde schrijver die zichzelf in het begin van zijn beroemde satirische roman voorstelt als ‘ Willem die Madocke maecte ’? Recent speurwerk van enkele toponderzoekers uit meerdere landen heeft dit boeiende dossier van overtuigende wetenschappelijke bewijsstukken voorzien. Het raadsel is opgelost, de auteur ontmaskerd. Maar laten we alert blijven, want zet de middeleeuwse satirist met al zijn dubbele bodems in zijn ‘Van den vos Reynaerde’ ons hiermee ook niet op het verkeerde been? Hij begint alleszins zonder zijn voornaam te laten volgen door een achternaam of een plaats, zonder een opdrachtgever te vermelden, en met een rake prik naar een zekere Arnout die het literaire project niet aankon dat fiere Willem wel realiseerde :

*Willem die Madocke maecte
Daer hi dicken omme waecte
Hem vernoyde so haerde
Dat die avonture van Reynaerde
In dietsche onghemaket bleven*

*Willem die Madocke maakte
Waar hij zo dikwijls om waakte
Hem vernooide zo hard
Dat de avonturen van Reynaert
In het Diets ongemaakt bleven*

*(Die Arnout niet hevet vulscreven)
Dat hi die vijte van Reynaerde dede soucken
Ende hise na den walschen boucken
In dietsche dus hevet begonnen*

*(Die Arnout niet heeft volgeschreven)
Dat hij de feiten van Reynaert deed zoeken
En hijzelf na de Waalse boeken
In het Diets dus heeft begonnen*

In de 12de en 13de eeuw snakt de niet onbemiddelde burgerij van de Vlaamse steden naar literatuur in de Dietsche landstaal, herkenbaar, realistisch en liefst iets waarmee men kan lachen. En dat komt er met de titel: Van den vos Reynaerde. Het werk is gebaseerd op Latijnse en Franse voorlopers waaronder Le Roman de Renart, maar met een stevige vermeerdering. Men mag zo iets echter niet zien als een productie van een populaire tegencultuur. Geleerde en burleske literatuur stonden toen immers niet tegenover elkaar. Hekeldichten waren ook in het klassieke Griekenland en Rome een hooggeacht literair genre geweest.

BENESTUDIUM e-Journaal nr.1 - april 2015

Middeleeuwen (13/14de eeuw) - Catalonië

Willy Vanderzeypen

RAMON LULL: DE CATALAANSE FILOSOOF VAN ACTIE EN LIEFDE

De avontuurlijke levensloop van Ramon Lull, een vurige middeleeuwse Catalaan, is zoals een bergtop die de wolken van onze fantasie tart. Hij was niet alleen de grootste veelschrijver van Spaanse afkomst in de middeleeuwen, maar ook een topmissionaris, wereldreiziger, taalgeleerde, universitair docent, mysticus, romanschrijver, theoloog en filosoof. Bijna al zijn teksten schreef hij met eigen pen in het Arabisch, Latijn en Oud-Catalaans. De zich pas vormende Catalaanse volkstaal wendde hij aan in zijn wijsgerige teksten. Daarmee was hij zowat de eerste rechtgelovige West-Europeaan in de middeleeuwen die dat aandurfde. Zijn proza werd een belangrijke referentie voor het fixeren van het geschreven Catalaans. Het bezorgde Ramon Lull terecht een fraai standbeeld in de universiteit van Barcelona. Voor zijn 'universele rekentaal' vond de filosoof-wiskundige Leibniz vier eeuwen later inspiratie in de geschriften van Ramon Lull. En ook Umberto Eco stak zijn bewondering voor deze veelzijdige Catalaan als een taalkundig lichtbaken voor Europa niet onder stoelen of banken.

BENESTUDIUM e-Journaal nr.1 - april 2015

Middeleeuwen (15de eeuw) – Duitsland

Dick van Niekerk

HET CONCILIE VAN KONSTANZ (1414-1418): DE KARDINALEN OP KLOMPEN DOOR DE STAD

Maandag 6 juli 2015 was het precies 600 jaar geleden dat de kritische theoloog en kerkhervormer Jan Hus als ketter werd verbrand. Dat vond plaats tijdens het tumultueuze Concilie van Konstanz dat samengeroepen was om orde op zaken te stellen binnen een sterk verdeelde kerk. In dit eerste luik gaat onze aandacht naar de agenda van dat concilie en de achtergronden daarvan. Mijn tweede verhaal handelt over het proces tegen Jan Hus en zijn dramatische berechting tijdens dit concilie.

In het begin van de 15de eeuw kwam het 'wereldnieuws' voor Europa inderdaad vier jaar lang voornamelijk uit het Zuid-Duitse stadje Konstanz aan het Bodensee. Vanaf 1414 vormde de plaats met ruim 6.000 inwoners het decor van een langdurige oecumenische kerkvergadering die de eenheid moest terugbrengen binnen de roomse kerk waarin drie rivaliserende pausen elkaar het leven zuur maakten. Na vier jaar debatteren lukte het de aanwezige prelaten om hun verdeelde kerk onder het leiderschap van één nieuwe paus te stellen: Martinus V.

Het relaas over dit Concilie staat niettemin in bloederige letters geschreven want de kardinalen en hun theologen veroordeelden er de opvattingen van de charismatische docent en volksprediker Jan Hus. Zijn executie trok tientallen jaren lang een spoor van verontwaardiging en geweld door Europa. Intern was de eenheid van de kerk dan wel hersteld, maar haar moreel gezag was definitief gebrandmerkt.

Dick van Niekerk

JAN HUS: 'VERDEDIG DE WAARHEID TOT DE DOOD'

Jan Hus (1369-1415) is een charismatische volksprediker die vanaf 1402 vaak tweemaal per dag preekt in de beroemde Bethlehemkapel in het hartje van Praag. Volgens ooggetuigen heeft hij een magnetiserende impact op zijn publiek. De harten van zijn talrijke toehoorders weet hij vooral te winnen door consequent in het Tsjechisch te preken. Dagelijks drommen honderden gelovigen in de kapel samen, waaronder ook koningin Sophie, de echtgenote van koning Vaclav IV. Men heeft voor haar een eigen auditorium gebouwd zodat ze zich niet onder het gemene volk moet mengen. Hus is haar persoonlijke biechtvader.

De belangstelling van de vorstin belet Hus niet om naast de gebruikelijke bijbeluitleg steeds messcherp van leer te trekken tegen de rijkdom van de geestelijkheid, hun inspanningen om die te vergroten en de laksheid van de clerus wat betreft de begeleiding van de gelovigen. Deze priesters... zijn dronkaards wier buiken rommelen van het vele drinken en ze zijn zo gulzig dat ze hun magen vullen tot hun dubbele kin gaat hangen. Met zulke uitspraken zet Hus zijn persoonlijke vrijheid op het spel, zeker als hij ook vragen stelt over de waardigheid van het leiderschap in de kerk. De paus kan alleen dan de plaatsbekleder van Christus zijn, indien hij een trouwe dienaar is van de zaligheid van Jezus Christus. En wat als er iemand paus wordt die dat niet is? Moeten de gelovigen hem dan wel gehoorzamen? Aan dergelijke vraagstellingen verbindt het zich bedreigd voelende kerkelijk establishment springstof.

Yves Van Buyten & Willy Vanderzeypen

MARSILIO FICINO EN DE PLATOONSE ACADEMIE VAN FIRENZE

Tijdens de 15de eeuw gingen enkele getalenteerde Italiaanse geleerden op zoek naar een 'wetenschappelijke' oplossing voor de talloze problemen van hun tijd. Zij waren vooral bekommerd om de eindeloze reeks van kerkelijke scheuringen binnen de christenheid. Het katharisme was als dissidente godsdienst toen reeds volledig uitgeroeid, met uitzondering van een laatste Slavische kerk in het koninkrijk Bosnië. De 'Armen van Lyon' of waldenzen waren er nog wel maar uitsluitend in het geheim werkend in enkele Alpijnse valleien, vooraleer contact te zoeken met de gematigde hussieten van Bohemen en Moravië. Tevens leefde toen bij eenieder de vrees voor de inname door de Turken van de hoofdstad Constantinopel en het verlies van de antieke kennis in de oosterse bibliotheken voor het Westen.

In deze beknopte studie bekijken we hoe men in de tweede helft van de 15de eeuw te Firenze aan een merkwaardig project begon en welke de indrukwekkende resultaten ervan waren, met het leven en werk van enkele hoofdacteurs als leidraad. Dat zijn grote denkers zoals Marsilio Ficino en Giovanni Pico della Mirandola, en als dragers van het weergalozе project vier generaties van de familie Medici.

Gerda Vancayzele

DE EERSTE ALFABETISCHE INDEXEN IN WESTERSE BOEKEN

Iedereen maakt regelmatig of zelfs dagelijks gebruik van een alfabetische index. Een kookboek, een toeristische gids, een wetenschappelijk boek, overal helpt het systeem de zoeker om snel iets terug te vinden in het tekstblok. Achter de alfabetisch gerangschikte persoonsnamen, plaatsnamen,

thematische trefwoorden geeft de index ons de paginanummers waarop het gezochte voorkomt. Maar wie heeft dat systeem bedacht en sinds wanneer is dat in het Westen in zwang ?

Men zou kunnen denken dat dergelijk systeem pas mogelijk was na de uitvinding van de machinale boekdrukkunst in de 15de eeuw. Door deze wijze van reproductie is de tekst in alle exemplaren op alle pagina's identiek. In handgeschreven kopies daarentegen kon dat variëren, hoe knap middeleeuwse topateliers in de opmaak van manuscripten ook waren. Voor elke kopie een nieuwe index maken was echter tijdrovend en onbetaalbaar. Toch zijn alfabetische indexen in Europa ouder dan die 15de eeuw, zoals eveneens de interne alfabetische ordening van de teksten zelf.

Transcriptie en vertaling van de volledige Utrechtse brief, over Tanchelm, gericht aan de Keulse aartsbisschop Frederik I (1113)